

Rozdział I

Labirynt antyczny

Jak słusznie zauważa Małgorzata Czapiga we wstępie do książki *Labirynt: Inicjacja, podróż i zbłądzenie*, „przedstawienie całościowej historii labiryntu w dziejach kultury europejskiej wydaje się zadaniem niewykonalnym”¹. Nie mam zamiaru podejmować tego rodzaju próby. Zresztą dla moich rozważań najważniejsze wydaje się wydobyć antycznych, grecko-rzymskich źródeł obrazu labiryntu, dlatego też pomijam jego przemiany zachodzące w późniejszych epokach². W tym rozdziale prezentuję źródła, które wpłynęły na współczesne postrzeganie antycznego labiryntu. Pierwsza część dotyczy historii i mitologii związanej z kulturą minojską i Kretą, druga poczynionych w minionym wieku odkryć archeologicznych prowadzonych na wyspie. Podania poetów antycznych w niewielkim stopniu opisują budowlę jako taką – skupiają się raczej na związku Tezeusza i Ariadny, postaci Dedala czy wreszcie Minotaurze. Przekaz literacki konfrontuję więc z odkryciami archeologicznymi poczynionymi przez sir Arthura Evansa i innych, którzy na początku XX wieku odkryli i badali ruiny pałacu w Knossos.

Labirynt opisany

Pierwszymi „architektami” labiryntu są najpewniej poeci antyczni. To ich twórczość przynosi najwcześniejsze zachowane opisy i konotacje tej przestrzeni, w kontekście antycznym uznawanej za *stricte* mityczną. Niestety, opracowania zawierające odniesienia do źródeł antycznych, takie jak

¹ M. Czapiga, *Labirynt*, dz. cyt., s. 9.

² O przemianach labiryntu od średniowiecza przez nowożytność aż do XX wieku zob. P. Santarcangeli, *Księga labiryntu*, dz. cyt., s. 256–345; M. Czapiga, *Labirynt*, dz. cyt., s. 126–203; E. Rybicka, *Formy labiryntu*, dz. cyt.; E. Połczyńska, *Topos labiryntu*, dz. cyt.; M. Wołk, *Głosy labiryntu*, dz. cyt. i M. Głowiński, *Labirynt*, dz. cyt., s. 150–160.

Słownik mitologii greckiej i rzymskiej Grimala, nie zawierają oddzielnego hasła poświęconego labiryntowi, badacz musi więc dotrzeć do tej przestrzeni, podążając śladami związanych z nią postaci (Minosa, Dedala, Pazyfae, Tezeusza, Ariadny, Minotaura), którym towarzyszy charakterystyka budowli. Takich fragmentów jest całkiem sporo, ja wybrałem kilka, w których o labiryncie mówi się w sposób rozbudowany: przedstawia się jego wygląd, charakteryzuje panujący wewnątrz nastrój, opisuje to, w jaki sposób miejsce oddziałuje na przebywające wewnątrz osoby.

W tekstach zarówno greckich, jak i łacińskich czytamy, że labirynt, zaprojektowany przez genialnego wynalazcę Dedala, powstał jako więzienie dla Minotaura, pół człowieka, pół byka będącego owocem nietypowej miłości, jaką Pazyfae, żona Minosa, króla Krety, zapalała do byka³. W *Sztuce kochania* Owidiusz (43 p.n.e. – 17/18 n.e.)⁴ opisuje spotkanie tej pary następująco:

[...] w dolinach porośłych lasami
żył sobie biały byczek, co był chlubą stada,
[...]
Każda więc krowka z Knossos, jak również z Cydonii,
pragnęła tego byka na swym grzbiecie gościć;
Pazyfae też chciała z nim zażywać harmonii,
[...]
Podobno ona sama co dzień świeże kwiecie,
ścięte jej wążką rączką, nosiła mu w darze.
Chodziła wraz ze stadem, głucha na wspomnienie,
że przecież ma już męża: byk wygrał z Minosem.
[...]
Jeśli pragniesz Minosa, na co ci ktoś nowy?
Jeśli chcesz zdradzać męża, to z mężem go zdradzaj!
Ponoć po opuszczeniu małżeńskiej alkowy
biegała jak bakchantka, gdy w szaleństwo wpada.
[...]
Prosi bogów, by stać się Io lub Europą,
jedna bowiem jest krową, drugą byk zabiera.
Wreszcie uwiodła byka, siedząc w krowie z drewna;
że było *consummatum* – Minotaur zapewnia⁵.

³ P. Grimal, hasło „Minotaur”, [w:] tegoż, *Słownik mitologii*, dz. cyt.

⁴ Lata życia twórców starożytnych podają za: *Słownik pisarzy antycznych*, red. A. Świderkówna, Wiedza Powszechna, Warszawa 1982.

⁵ Owidiusz, *Sztuka kochania*, tłum. E. Skwara, Prószyński i S-ka, Warszawa 2008, ks. I, w. 289–326.

Jak czytamy dalej, „owoc namiętności”, ów „człowieko-byk czy byko-człowiek” został zamknięty w labiryncie stworzonym przez Dedala⁶.

Wśród zachowanych tekstów klasycznych postać Minotaura występuje – podobnie jak w zacytowanym fragmencie – jako przykład potwora zrodzonego ze sprzecznego z naturą stosunku seksualnego (będąc niejako przestrogą przed podobnymi próbami) lub też jako stworzenie zgładzone przez herosa Tezeusza. Jak bowiem głosi mit, po porażce Aten król Minos jako trybutu zażądał siedmiu młodzieńców i siedmiu dziewcząt, którzy mieli być przywożeni na Kretę, wprowadzani do labiryntu i rzucani na pożarcie Minotaurowi. Transporty miały być dostarczane co dziewięć lat. Przy trzecim z kolei na Kretę przybył Tezeusz, który jako ochotnik wypłynął z resztą trybutu, by pokonać bestię i zakończyć mordy ateńskiej młodzieży. Herosowi oczywiście się to udało, jednak nie wyszedłby z labiryntu bez pomocy Ariadny, córki Minosa, zakochanej w Tezeuszu i podarowanego przez nią kłęбка nici – podążając za nim, bohater odnalazł wyjście z labiryntu⁷. Większość poetów antycznych przekazuje właśnie tę wersję mitu, ograniczając opis domu-więzienia Minotaura do minimum. Część z nich używa epitetów charakteryzujących to miejsce, kilku podaje więcej szczegółów.

Chronologicznie pierwszym zachowanym tekstem, w którym występuje opis labiryntu, a nie tylko przywołanie jego nazwy, jest *Biblioteka* Pseudo-Apollodora (180–110 p.n.e.). Tytułowa „biblioteka” to w tym przypadku zbiór mitów z różnych obszarów starożytnej Hellady, podzielony przez późniejszych edytorów na trzy księgi. Jedna z nich – księga III – zawiera opis narodzin Minotaura (III 1,4) oraz stworzenia dla niego miejsca zamieszkania-więzienia (III 15,8). W pierwszym fragmencie czytamy, że

[Pazyfae] urodziła Asteriosa, nazywanego Minotaurem. Miał on głowę byka, ale reszta jego ciała była ludzka; Minos, zgodnie z pewnymi przepowiedniami, zamknął go w Labiryncie. Labirynt, zbudowany przez Dedala, był komnatą, „która swoimi zapętlonymi korytarzami uniemożliwiała wyjście na zewnątrz”⁸.

Zgodnie z komentarzem Jamesa George’a Frazera umieszczony we fragmencie cytat pochodzi prawdopodobnie z niezachowanej do naszych czasów tragedii Sofoklesa (496–406 p.n.e.) *Dedalus*, której

⁶ Tamże, ks. II, w. 23–24.

⁷ P. Grimal, hasło „Tezeusz”, [w:] tegoż, *Słownik mitologii*, dz. cyt.

⁸ Apollodorus, *The Library*, t. 2, tłum. J.G. Frazer, Harvard University Press, Cambridge–London 1996, ks. III, rozdz. 1, 4. Tłumaczenie własne.

wybrane passusy są nam znane. Słowa obu autorów wskazują, że Minotaur został zamknięty w labiryncie, z którego nie mógł wyjść, a w dodatku stało się tak w zgodzie z „pewnymi przepowiedniami”. Drugi fragment (III 15,8) mówi o powodach, dla których Ateńczycy musieli składać Minosowi trybut z ludzi, oraz o tym, jaki czekał ich los:

Minos rozkazał im, aby wysłali siedmiu młodzieńców i siedem dziewcząt pozbawionych broni jako pokarm dla Minotaura. Minotaur był zamknięty w labiryncie, z którego ten, kto weń wszedł, nie mógł odnaleźć wyjścia; zawile zakręty odwoływały wielu od ukrytej drogi na zewnątrz. Labirynt został zbudowany przez Dedala [...] ⁹.

Dostarczenie trybutu jest więc nakazane Atenom przez Kreteńczyków, a w jego skład wchodzi młodzieńcy wysyłani na wyspę bez broni „jako pokarm dla Minotaura”. Pseudo-Apollodoros wskazuje na ludożerczy charakter potwora, stawiający go poza gatunkiem ludzkim, niedopuszczającym kanibalizmu. Jasne wydaje się, że Minotaur traktowany jest jak zwierzę, a nie człowiek, choć większa część jego ciała jest ludzka. Podobnie jak w poprzednim fragmencie i tutaj Pseudo-Apollodoros wskazuje na twórcę labiryntu, zaznaczając jednak istnienie „ukrytej drogi na zewnątrz” – nie wiadomo jednak, czy chodzi o zamaskowane drzwi czy sprytny sposób wyjścia.

Kolejne zachowane podanie o wyglądzie labiryntu pochodzi od Diodora Sycylijskiego (I w. p.n.e.), który w swojej *Bibliotece historycznej* – podobnie do Pseudo-Apollodorosa – kompilował opowieści, tym razem nie tylko mitologiczne, ale również historyczne. Labirynt pojawia się u niego w dwóch miejscach. W księdze pierwszej (I, 61) oraz czwartej (IV, 77). Warto zaznaczyć, że jest to niewielki ułamek dzieła liczącego w sumie czterdzieści ksiąg. Drugi fragment zawiera opis labiryntu: „Mówią, że na miejsce przebywania tego stworzenia [Minotaura – K.R.] Dedal zbudował labirynt z krętymi przejściami, dla niedoświadczonych trudnymi do znalezienia. W takim miejscu mieszkał Minotaur [...]” ¹⁰. Do tego fragmentu odwołuje się Gabriela Świtek w eseju *Monstrum i narodziny architektury*:

⁹ Tamże, ks. III, rozdz. 15, 8. Tłumaczenie własne.

¹⁰ Diodorus Siculus, *De rebus a heroibus et semideis actis* (*Bibliotheca Historica* IV); Diodor Sycylijski, *Czyny i dzieła herosów i półbogów* (*Biblioteka Historyczna* IV), tłum. S. Dworacki, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2010, ks. IV, rozdz. 77, 4.

Na określenie zawitych korytarzy labiryntu Dedala Diodor z Sycylii używa słowa *apeiros*. Wejście do labiryntu byłoby więc sytuacją aporetyczną; to wkroczenie na bezdroża, wobec których jesteśmy bezradni [*aporia*]. To przestrzeń niemożliwa do przejścia, gdyż przejścia tam nie ma [*aporos*]¹¹.

Opis zawarty w *Bibliotece historycznej* jest podobny do o ponad sto lat wcześniejszego, skupiającego się na aporetycznym charakterze przestrzeni: zgodnie z komentarzem Świtek to pustka powinna dominować w labiryncie. Diodor w pierwszej księdze (I, 61) dodaje, że za wzór w budowie labiryntu na Krecie posłużył Dedalowi podobny, znajdujący się w Egipcie budynek zbudowany dla króla Mendesa (Marrosa):

(2) Władca ten nie prowadził żadnych wojen, ale zbudował dla siebie grób, który nazywa się Labiryntem. Podziwiać go trzeba nie tylko dlatego, że jest ogromny, ale też dlatego, że został zbudowany w pomysłowy, niemożliwy do naśladowania sposób. Jeśli ktoś wejdzie do niego, niełatwo znajdzie wyjście, chyba że spotka przewodnika, który dobrze zna tę budowlę. (3) Niektórzy powiadają, że Dedal przybył do Egiptu i podziwiał biegłość, z jaką budownicy wzniesli Labirynt; potem wybudował panującemu na Krecie Minosowi Labirynt podobny do egipskiego, w którym, według mitów, żył Minotaur. (4) Ten na Krecie niszczył doszczętnie – albo zburzył go jakiś władca, albo okrutnie obszedł się z nim czas. Natomiast egipski, nietknięty, przetrwał do naszych czasów¹².

Tworzący w podobnym czasie poeta Katullus (84–54 p.n.e.) w jednej z pieśni (LXIV) przywołuje walkę Tezeusza z Minotaurem:

[...] tak powalił Tezeusz bestię niepokonaną. Miotał Minotaur rogami na próżno i trafiał w pustkę! A zwyciężywszy, dzięki składając, zwycięzca zwrócił swe kroki ku wyjściu, niteczce swój los powierzając, by – gdy wyjść będzie próbował z labiryntowych zakrętów – nieprzemierzone go drogi o zgubę nie przyprawiły¹³.

¹¹ G. Świtek, *Aporie architektury*, Zachęta Narodowa Galeria Sztuki, Warszawa 2012, s. 20.

¹² Diodorus Siculus, *Aegyptiaca* (*Bibliotheca Historica* I); Diodor Sycylijski, *Starożytności egipskie* (*Biblioteka Historyczna* I), red. S. Dworacki, tłum. M. Wróbel, kom. L. Mrozewicz, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2015, ks. I, rozdz. 61. Jak wyjaśnia Leszek Mrozewicz, chodzi o opis okręgu świątynnego piramidy Amenemheta III w Hawara, zob. tamże, s. 188, przyp. 235.

¹³ Katullus, *Poezje wszystkie*, tłum. G. Franczak, A. Klęczar, Homini, Kraków 2013, pieśń LXIV, w. 110–115.

Poeta zdaje się podkreślać ogrom budowli, mówiąc o „nieprzemierzonych drogach”, które należałoby pokonać, by wydostać się na zewnątrz. Na szczęście heros powierzył swój los nici Ariadny, która – choć niewymieniona z imienia – pomogła mu wyjść z labiryntu.

Również wielki epos, jakim jest *Eneida* Wergiliusza (70–19 p.n.e.), zawiera poetycki opis przestrzeni labiryntowej (ks. VI):

[...] tu płód sprośnej miłości do byka,
Dwukształtny syn Pazyfy zamieszkał, półzwierzę;
Minotaur, zła spuścizna po wstrętnej Wenerze;
Tu bez wyjścia Labirynt podnosi się zdradny;
Lecz Dedal, gdy go miłość wzruszyła Ariadny,
Rozmotał sidła gmachu i podstępny wraże,
Kierując krok za nitką [...] ¹⁴.

Podobnie jak Owidiusz w *Sztuce kochania*, tak i Wergiliusz krytycznie odnosi się do nienaturalnego zbliżenia Pazyfae z bykiem i „złej spuścizny”, która od tego czasu została zamknięta w wielkim więzieniu. W *Eneidzie* labirynt to zdradliwy obszar „bez wyjścia”, mimo to – jak tłumaczy autor – uczucie między Tezeuszem i Ariadną wzmocniło herosa na tyle, że dzięki pomocy jej nici opuścił budowlę. Księga piąta prezentuje opis sytuacji osoby zamkniętej wewnątrz labiryntu:

Jako niegdyś Labirynt na kretejskiej ziemi
Mylił kroki, jak głoszą, ścianami ślepemi
W tysiącu dróg zdradliwych, co wijąc się wszędzie
Nieznacznie pogrążały w beznadziejnym błędzie ¹⁵.

Labirynt łatwo poddaje się hiperbolizacji, na jego specyficzną, aporetyczną przestrzeń składa się „tysiąc dróg zdradliwych”, które znajdujęcego się wewnątrz człowieka „pogrążały w beznadziejnym błędzie”. Silnie zaznaczony wpływ labiryntu na psychikę zamkniętej wewnątrz ofiary wskazuje na to, że wpadając w ręce Minotaura, mogła być już nie w pełni świadoma tego, co dzieje się wokół niej.

O labiryncie wspomina również wielki rzymski poeta Owidiusz, autor cytowanej wcześniej *Sztuki kochania*, a przede wszystkim intrygujących *Metamorfóz*, a także wartych przywołania w tym miejscu *Heroid*. Zbiór

¹⁴ Publiusz Wergiliusz Maro, *Eneida*, tłum. T. Karyłowski, oprac. S. Stabryła, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1981, ks. VI, w. 24–30.

¹⁵ Tamże, ks. V, w. 588–591.

znany również jako *Listy* to piętnaście fikcyjnych listów pisanych przez antyczne (w tym mitologiczne) kobiety do mężczyzn: partnerów, kochanków, zdrajców itd. Wśród nich znaleźć można Ariadnę i jej siostrę, Fedrę, żonę Tezeusza. Listy obu kobiet zawierają opisy labiryntu. Fedra, wyznając swojemu pasierbowi Hipolitowi miłość¹⁶ (list IV), wspomina, że „zdradliwy syn Ajgeusa szedł za wiodącą go nicią i dzięki pomocy mej siostry zdołał ująć z krętych korytarzy”¹⁷, a Ariadna, pisząc do Tezeusza po tym, jak ten porzucił ją na wyspie Naksos (list X), żałuje, że pomogła mu wyjść z labiryntu i w kilku wersach przywołuje to, co stało się na Krecie: „bojąc się, byś, zwycięzca, nie zginął w domu o węzowych zakrętach, dałam Ci za przewodnika nici, by kierowały Twoimi krokami”¹⁸; „obym ci nigdy nie dawała nici, by Ci wskazywały drogę powrotną, nici, któreś często musiał w ciemności przyciągać dłonią”¹⁹; „gdy powitany w ojczyźnie będziesz stał dumnie na zamku Twego miasta, opowiadając o śmierci człowieka-byka, o jego domu wyrąbanym w skale, gdzie wiodą kręte korytarze”²⁰. W liście X po raz pierwszy pojawiają się kluczowe informacje mówiące o panującej w labiryncie ciemności oraz o tym, że więzienie to było wykute w skale (a nie wybudowane sztucznie, na powierzchni). Wskazuje to na podziemny charakter przestrzeni, którą można lokalizować pod pałacem króla Minosa.

Minotaura i jego domu nie mogło zabraknąć w *Metamorfozach*, *opus magnum* Owidiusza. Poemat, składający się z opisu wszelakich przemian obecnych w świecie, jest kompilacją wielu mitycznych opowieści, w ramach których – w akcie kary lub łaski – bogowie przemienili śmiertelników i istoty takie jak nimfy w zwierzęta, rośliny i inne zjawiska natury (np. nimfa Echo została zamieniona w echo²¹). W księdze ósmej zawarty jest opis przygotowania więzienia dla Minotaura:

Minos pragnie się pozbyć hańby i zamknąć potwora w przemysłnej, ślepej budowlu. Dedal mistrz najsłynniejszy sztuki budowniczej, wznosi gmach, gmatwa linie, aż oczy w obłęd wprawia zawiloscią zakrętów i przejść

¹⁶ Historia ta jest żywa w kulturze, na jej kanwie powstało wiele sztuk teatralnych i innych tekstów kultury, zarówno antycznych (*Hippolytos uwieczniony* Eurypidesa czy *Fedra* Seneki Młodszego), jak i nowożytnych (m.in. *Fedra* Jeana Racine’a).

¹⁷ Owidiusz, *Heroidy*, tłum. W. Markowska, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1986, s. 39.

¹⁸ Tamże, s. 88.

¹⁹ Tamże, s. 90.

²⁰ Tamże, s. 90–91.

²¹ Owidiusz, *Metamorfozy*, tłum. A. Kamieńska, S. Stabryła, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1995, ks. III, w. 356–401.

okrężnych. Nie inaczej frygijski Meander wije swe nurty, nagłym skrzętem odpływa i znowu się pojawia, a zataczając łuki, nagle własne wody spotyka nadchodzące z drugiej strony. To wraca do źródeł, to znów ku morzu toczy kolicie swe wody. Tak i Dedal niezliczone zakręty wprowadzające w błąd obmyślił, zaledwie sam z nich na zewnątrz wyjść zdołał, tak był gmach zwodniczy. Tutaj Minos zamknął potwora, pół-chłopca, pół-byka i po dwakroć karmi go krwią ateńską. Za trzecim razem po dziewięciu latach los padł na Tezeusza i tylko przemyślność dziewczyny ukazała mu przejście, dla innych niedostępne, po rozwiniętej z kłębka nici²².

Poeta podkreśla najważniejsze elementy mitu, a więc hańbę odczuwaną przez Minosa, skomplikowanie więzienia i ludożerczy charakter Minotaura. Podobnie jak Wergiliusz, przedstawia wpływ charakteru budowli na znajdującą się tam osobę, przestrzeń przyprawia bowiem o „oblęd [...] zawilnością zakrętów i przejść okrężnych”. Wyjście było tak skomplikowane, że samemu konstruktorowi ledwie się to udało! Co ważne, ostatnie zdanie podkreśla znaczenie Ariadny w wydostaniu się z labiryntu i wskazuje, że tylko dzięki niej Tezeuszowi (według Owidiusza jako jedynemu, jeśli nie liczyć Dedala) udało się opuścić „ślepą budowlę”.

Piszący kilkadziesiąt lat później Plutarch z Cheronei (50–120 n.e.) poświęcił Tezeuszowi jeden ze swoich *Żywotów*. Możemy w nim odnaleźć passusy (15,1) odwołujące się do trybutu, na jaki przystali Ateńczycy, wprowadzające w historię Minotaura:

[15.2] Opowieść najbardziej znana z tragedii głosi, że Minotaur wywożone na Kretę dzieci zabijał w labiryncie lub że tam się błąkały i nie mogąc znaleźć wyjścia, umierały. Co do Minotaura, Eurypides powiada, że albo –

urodził się jako dziecko potworne o dwoistej postaci;

albo –

był stworzony z dwóch natur – byka i człowieka.

[16.1] Filochoros natomiast podaje, że nie zgadzają się z tym Kreteńczycy, twierdząc, że labirynt to tylko więzienie, a jedynym złem, jakiego doświadczali przetrzymywani, była niemożność ucieczki, oraz że Minos ustanowił zawody gimnastyczne na cześć Androgeosa, a zwycięzcom w nagrodę dawał dzieci przetrzymywane dotąd w labiryncie²³.

²² Tamże, ks. VIII, w. 156–174.

²³ Plutarch, *Żywoty równoległe*, t. 1: *Tezeusz – Romulus i ich porównanie*, *Likurg – Numa i ich porównanie*, tłum. K. Korus, przyp. i kom. L. Trzcionkowski, Prószyński

Plutarch sygnalizuje, że w V w. p.n.e. historia rodu Minosa została wystawiona na deskach teatru przez Eurypidesa (podobnie jak inne tragedie „rodowe”, w tym *Orestęja* Ajschylosa czy niezachowana w całości trylogia Sofoklesa o rodzie Labdakidów). Co ważne, biograf zdaje się podważać utrwalony przez pozostałych autorów wizerunek labiryntu, sugerując, że jeśli „dzieci” nie zostały zabite przez Minotaura, to ginęły, „nie mogąc znaleźć wyjścia” – błąkały się po labiryncie, dopóki nie umarły, zapewne z głodu. Zaskakujące wydaje się również użycie słowa „dzieci”, przywołującego zupełnie inne skojarzenia niż „młodzieńcy”²⁴. W dodatku – za Filochorosem (345–260 p.n.e.) – Plutarch podaje w wątpliwość istnienie potwora i niespotykaną konstrukcję budowli, pisząc, że „labirynt to tylko więzienie, a jedynym złem, jakiego doświadczali przetrzymywani, była niemożność ucieczki”.

Mityczną wersję wydarzeń podaje również Pauzaniusz (115–180 n.e.), autor *Wędrówek po Helladzie*, najobszerniejszego opracowania geograficzno-historycznego zachowanego w klasycznym języku greckim. O labiryncie autor wspomina w księdze pierwszej poświęconej Attyce²⁵, jednak pełniejszy opis budowli pojawia się w księdze drugiej (II 31,1):

Na agorze Trojdeny jest świątynia z posągami Artemidy Sotejra [tj. Zbawicielki]. Wedle podania Tezeusz wybudował tę świątynię i nazwał

i S-ka, Warszawa 2004, s. 93–94. Wyróżnione przez tłumacza fragmenty Eurypidesa (485–406 p.n.e., fr. 996 i 997) pochodzą prawdopodobnie z niezachowanej w całości tragedii *Kreteńczyk*, zob. tamże, s. 94, przyp. 60.

²⁴ Pseudo-Apollodoros (III 15, 8) pisze o *kóporos* (*koros*) i *kópas* (*koras*), Plutarch używa słowa *παῖδας* (*paidas*), zob. Apollodoros, *The Library*, dz. cyt.; Plutarch, *Lives. Theseus and Romulus, Lycurgus and Numa, Solon and Publicola*, tłum. B. Perrin, Harvard University Press, Cambridge–London 1998. Pierwsze dwa – poza podstawowymi znaczeniami chłopiec (*kóporos*) / dziewczyna (*kópas*) – rzeczywiście odnoszą się do pojęć związanych z dorastaniem i życiem młodzieńczym (dziewica, panna, narzeczona, oblubienica, młoda mężatka; młodzieniec, wojownik, żołnierz). Natomiast „dziecko” (*παῖς*) u Plutarcha nie nosi takich dodatkowych znaczeń (syn, córka, wnuk, chłopiec, dziewczynka, niewolnik, sługa), zob. hasła *kóporos* i *kópas*, [w:] *Słownik grecko-polski*, t. 1, oprac. O. Jurewicz, Wydawnictwo Szkolne PWN, Warszawa 2000; hasło *παῖς*, [w:] *Słownik grecko-polski*, t. 2, oprac. O. Jurewicz, Wydawnictwo Szkolne PWN, Warszawa 2001. Być może Plutarch chciał dodać swojej historii dramatyzmu, sugerując czytelnikowi, że Minotaur pożerał właśnie (małe) dzieci, a nie młodzież.

²⁵ „I tak [Minos – K.R.] dręczył i prześladował Ateńczyków, że w końcu zgodzili się wysłać mu na Kretę siedem dziewcząt i siedmiu chłopców dla tzw. Minotaura, który zamieszkiwał Labirynt w Knossos”, Pauzaniusz, *Wędrówki po Helladzie. W świątyni i w micie. Księgi I, II, III i VII*, tłum. J. Niemirska-Pliszczyńska, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1973, ks. I, rozdz. 27,10.

Artemidę Sotejrą [tj. Zbawicielką], kiedy powrócił z Krety po pokonaniu Asteriona, syna Minosa. Ze wszystkich czynów bohaterskich Tezeusza ten zyskał ocenę najbardziej wartościowego nie tyle, moim zdaniem, dlatego że Asterion przewyższał męstwem wszystkich śmiertelników, którzy zginęli z ręki Tezeusza, ale że Tezeusz znalazł wyjście z labiryntu, z którego wyjść było niepodobieństwem, i zdołał zbiec niepostrzeżenie po dokonaniu czynu, co utrwaliło słuszność wiary w interwencję bożą przy ocaleniu jego samego i jego towarzyszy²⁶.

Warto zwrócić uwagę na kilka ważnych elementów pojawiających się w relacji Pausaniasza. Po pierwsze, podobnie jak u Pseudo-Apollodora, budząca grozę postać zamknięta w stworzonym przez Dedala labiryncie obdarzona jest imieniem Minotaur. Po drugie, męstwo Tezeusza nie wypływa z faktu pokonania potwora, ale z tego, że herosowi udało się opuścić labirynt, „z którego wyjść było niepodobieństwem”. Jak wskazuje Pausaniasz, to właśnie ten czyn należy uznać za najbardziej bohaterski i chwalebny.

Z lektury antycznych podań dotyczących labiryntu można wysnuć następujące wnioski. Po pierwsze, w większości za twórcę budowli uznaje się Dedala, genialnego inżyniera, który stworzył to miejsce dla Minotaura. Tylko Filochoros, przywołany przez Plutarcha, podaje w wątpliwość istnienie potwora, a sam labirynt uznaje za zwykłe więzienie. Co do takiego charakteru przestrzeni nikt nie wnosi sprzeciwu: było to więzienie dla pół człowieka, pół byka, ale także dla młodzieży ateńskiej dostarczanej w ramach trybutu. Po drugie więc, przestrzeń labiryntu pozbawia wolności – mimo sugestii, że był to dom Minotaura, należy pamiętać, że został on tam zamknięty z powodu zhańbienia Minosa wywołanego niezgodnym z naturą zachowaniem jego żony, Pazyfae, w której pożądanie rozbudzili bogowie, ponieważ jej mąż odmówił przeznaczonej im ofiary. Układ architektoniczny labiryntu uniemożliwiał wydostanie się z niego, nawet samemu Dedalowi sprawiło to problem. Czasami pojawia się informacja o tajnym, nieoczywistym wyjściu, którego jednak nikomu nie udało się znaleźć. Tylko pomoc Ariadny i podążanie za nicią z podarowanego przez nią kłębka pozwoliły Tezeuszowi odnaleźć drogę powrotną z wnętrza budowli.

Opisy skupiają się w większości na niezwyklej architekturze dzieła Dedala, pozostawiając na boku aspekt psychologiczny czy symboliczny. Pierwszy zostaje wydobyty przez Wergiliusza w V księdze *Eneidy* –

²⁶ Tamże, ks. II, rozdz. 31,1.